

УДК 346.1

ЯМКОВА І.М.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

У статті розглянуто актуальні проблеми господарського права. Здійснено класифікацію господарських правовідносин. Виділено два головні напрями вдосконалення господарського законодавства.

Ключові слова: господарське право, господарські правовідносини, Господарський кодекс України.

В статье рассмотрены актуальные проблемы хозяйственного права. Осуществлена классификация хозяйственных правоотношений. Выделены два главных направления совершенствования законодательства.

Ключевые слова: хозяйственное право, хозяйственные правоотношения, Хозяйственный кодекс Украины.

In the article the actual problems of commercial law. Classification of economic relations. Highlight the two main areas of improvement of economic legislation.

Key words: commercial law, business relationship, Economic Code of Ukraine.

Вступ. З дня прийняття Господарського кодексу України (далі – ГКУ) [1] та Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [2] серед науковців точаться дискусії щодо самостійності господарського права України як галузі права та його місця в правовій системі нашої держави.

Результати дослідження. Представники цивільно-правової школи вважають, що саме ЦКУ акумулює весь комплекс питань правового статусу приватної особи в громадянському суспільстві. На думку Я.М. Шевченка, ЦКУ містить велику кількість правових норм, що охоплюють правове регулювання всіх майнових ринкових відносин, у тому числі пов'язаних із підприємництвом та захистом особистих майнових і немайнових прав фізичних осіб та законних інтересів юридичних осіб [3, с. 29–34]. Думка про корисність існування двох кодексів, які регулюють майнові відносини, проте мають різні предмети правового регулювання, активно відстоювалася господарниками з посипанням на те, що господарський кодекс – це те ж саме, що й торговий кодекс, який визнається законодавством багатьох країн із ринковою економікою [4, с. 6]. Однак із цього приводу цивілісти слушно зазначали, що структура та зміст цих кодексів не мають нічого спільного. Інші вчені вказували на те, що створення ЦКУ та ГКУ виправдане з практичних міркувань, однак треба чітко розмежувати предмети їх правового регулювання, що поки не вдається [5]. Крім цього, існувала проблема вибору зразків під час створення проекту ЦКУ, яка постала ще на початку роботи над обома проектами. Власне, дискусія між цивілістами й господарниками значною мірою пов'язана з вибором зразку. Господарники дорікають цивілістам тяжінням до римського права, при цьому вони дотримуються радянських зразків регулювання господарських відносин (В.В. Лаптев, В.К. Мамутов, В.М. Гайворонський) [6].

Представники цивілістичної школи критикують ГКУ, помилково вважаючи, що за допомогою ЦКУ й галузевих господарських законів можна врегулювати здійснення підприєм-

© ЯМКОВА І.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, господарського та кримінального права (Інститут права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»)

ницької діяльності. З прийняттям ЦКУ та ГКУ загострилася дискусія щодо доцільності існування двох кодексів, унаслідок чого висловлювалися найрізноманітніші пропозиції щодо їх співіснування, найбільш радикальною з яких є пропозиція взагалі скасувати Господарський кодекс України. При цьому аргументи й висловлювання, до яких вдаються деякі представники цивілістичної науки, що підтримують ідею скасування ГКУ, а також висновки, до яких вони доходять, спираючись на наведені аргументи, не завжди характеризуються науковою коректністю. Так, на нашу думку, безпідставно стверджується, що ГКУ створено нібито для опосередкування певного виду діяльності, унаслідок чого робиться такий висновок: «З кожного виду діяльності потрібен кодекс, без якого неможливо визначити, що і як регулювати. Стає очевидною безглуздість прийняття й існування Господарського кодексу України» [3, с. 31].

Зазначимо, що ГКУ регулює не діяльність, а господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності. Будь-який природоресурсний кодекс України регулює правовідносини у сфері використання природних ресурсів із метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого й раціонального використання та відтворення цих природних ресурсів, захисту від забруднення, засмічення й вичерпання, запобігання шкідливим діям і ліквідації їх наслідків, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян щодо природокористування. Проте існування зазначених кодексів як актів кодифікації природоресурсного законодавства, які певною мірою регулюють майнові відносини, що є предметом регулювання ЦКУ, ні в кого не викликає заперечень. Можна навести й інші приклади: Кодекс торговельного мореплавства України, який регулює відносини, що виникають із торговельного мореплавства (під торговельним мореплаванням у кодексі розуміється діяльність, пов'язана з використанням суден для перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти, рибних та інших морських промислів, розвідки й видобування корисних копалин, виконання буксирних, криголамних і рятувальних операцій, прокладання кабелю, а також для інших господарських, наукових і культурних цілей) [7]. Незважаючи на те, що зазначені нормативно-правові акти не меншою мірою, ніж природоресурсні кодекси, «зазіхають» на предмет правового регулювання ЦКУ, їх існування поряд із ЦКУ сприймається цілком спокійно. Отже, несприйняття Господарського кодексу України зумовлено, на думку В.О. Щербини, з якою ми погоджуємося, скоріше суб'єктивними, ніж об'єктивними причинами [8]. Потреба в існуванні Господарського кодексу України як кодифікованого акта господарського законодавства викликана перехідним періодом розвитку економіки, яка від планової із централізованою системою керівництва економіки радянських часів поступово трансформується в ринкову економіку, побудовану на різних формах власності, засновану на принципі свободи підприємницької діяльності, здійснюваної в умовах конкурентного середовища.

На жаль, через деякі об'єктивні й переважно суб'єктивні причини здійснити кодифікацію господарського законодавства так, як вона задумувалася розробниками проекту Господарського кодексу України, не вдалося. Головне, що не вдалося зробити, – чітко розмежувати предмети правового регулювання двох кодексів (на причини цього вказав академік НАН України В.К. Мамутов [9]), у зв'язку із чим значна частина норм господарського законодавства (переважно тих, що регулюють окремі види господарських договорів: поставки, енергопостачання, контракти сільськогосподарської продукції, оренди, лізингу, будівельного підряду, перевезення вантажів, експедиції, факторингу, комерційної концесії тощо) нині включена до Цивільного кодексу України. Натомість Господарський кодекс України містить частину норм, які багато в чому повторюють положення Цивільного кодексу України, проте не відображають особливостей правового регулювання господарської діяльності.

Наступним доказом на користь самостійності господарського права можна вважати наявність у господарському праві власного предмета правового регулювання й певних методів, за допомогою яких здійснюється регулюючий вплив норм господарського права на поведінку суб'єктів господарювання.

Отже, предмет правового регулювання, відповідно до ст. 1 ГКУ, визначає основні засади господарювання в Україні й регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а та-

кож між цими суб'єктами й іншими учасниками відносин у сфері господарювання [1]. Як бачимо, норми ГКУ спрямовані на врегулювання певної групи правовідносин, а саме на процес організації та здійснення господарської діяльності. Отже, прибічники цивілістичної школи некоректно формулюють предмет регулювання, зводячи його тільки до здійснення господарської діяльності. У ст. 1 ЦКУ зазначено, що до відносин, які регулюються цивільним законодавством, належать особисті немайнові й майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. До майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом [2].

Саме норми ГКУ регулюють відносини, засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні. Тому ст. 3 ГКУ називає серед господарських правовідносин саме організаційно-господарські (інші – господарсько-виробничі та внутрішньогосподарські) [1]. Саме ця категорія правовідносин включає правовідносини між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Звісно, у теорії права існує велика кількість правовідносин. Постає питання: чому більше не згадуються інші види відносин? Питання поки що залишається без відповіді.

Крім того, навіть серед науковців-господарників не існує єдиної думки щодо співвідношення таких правових категорій, як правовідношення й фактичне суспільне (у тому числі економічне) відношення, що є саме предметом регулювання господарського права. Проаналізуємо декілька точок зору.

Суспільні відносини, урегульовані нормами права, вважаються правовими відносинами. Правовідношення розглядається як форма, якої набули фактичні суспільні відносини; будучи врегульованими нормами права, вони стали єдністю економічного змісту та юридичної форми. Класичне визначення правовідношення в межах цього підходу належить Р.О. Халфіної, яка під правовідношенням розуміє конкретне, реальне суспільне відношення, що набуло правової форми та є результатом дії норми права [10, с. 31].

Існує й інший підхід до визначення правовідносин: правовідношення є самостійним відношенням щодо фактичного суспільного феномена. У результаті правового регулювання відбувається не перетворення одних відносин в інші, а формування нових відносин, які не поглинають собою економічні відносини, а лише їх закріплюють, спрямовуючи в потрібному напрямі.

О.М. Вінник надає таке визначення: господарські правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають у сфері господарювання щодо організації та здійснення господарської діяльності, характеризуються особливим суб'єктивним складом, поєднанням організаційних і майнових елементів, значним ступенем регулювання як із боку держави, так і з боку самих суб'єктів цих правовідносин [11, с. 26–27].

Г.Л. Знаменський характеризує правовідносини як особливий вид суспільних відносин, що виникають у результаті впливу норм права на фактичні, реальні відносини в суспільстві та становлять проміжну ланку між нормами права й фактичними суспільними відносинами. Стадії господарсько-правового регулювання він визначає таким чином: господарсько-правові норми – господарські правовідносини – господарська діяльність. Основне призначення господарсько-правових відносин у механізмі господарсько-правового регулювання полягає в індивідуалізації вимог правових норм у частині взаєморозташування суб'єктів і наділення їх правами й обов'язками. Реалізуються ці права в конкретній господарській діяльності. У господарсько-правових нормах, як і в господарсько-правових відносинах, відображаються не тільки економічні інтереси учасників, а й загальний економічний суспільний інтерес. В основі господарського відношення як фактичного економічного відношення лежить приватний інтерес щодо отримання бажаного ефекту (найчастіше прибутку) [12, с. 57–61].

В.О. Щербина господарське відношення визначає як економічне відношення, яке виникає в результаті прийняття його суб'єктами економічно значущих рішень, як правило, у їх приватних інтересах.

Господарське правовідношення – ідеологічне відношення, що виникає в результаті настання передбачених правовою нормою юридичних фактів і втілює публічний інтерес. Господарське правовідношення є проявом господарського відношення в правовій площині та являє собою індивідуальну модель поведінки суб'єктів господарського відношення.

Як бачимо, серед господарників немає єдиної точки зору. Отже, погоджуючись із думкою О.В. Віхрова, можна зазначити, що автори підручників із господарського права наводять власні визначення господарських правовідносин, проте більшість із них акцентує увагу на господарських відносинах, обходячи категорію господарських правовідносин або лише побіжно торкаючись її. Така позиція обумовлена, з одного боку, наявним у науці різним баченням господарського права як правової галузі та її предмета – господарських відносин, а з іншого – багатоаспектністю категорії правовідносин, неоднозначним розумінням її в теорії права й галузевих юридичних науках [13, с. 24].

У господарсько-правовій літературі визначено, що господарські правовідносини єдині за своєю юридичною й економічною природою, що пояснює наявність різноманітних критеріїв їх класифікації. Господарські правовідносини можна класифікувати таким чином:

- 1) за характером впливу на поведінку господарські правовідносини бувають регулятивні й охоронні;
- 2) за характером (змістом) юридичного обов'язку суб'єктів господарські правовідносини поділяються на активні й пасивні;
- 3) за структурою юридичного змісту вони можуть бути простими, коли в структурі правовідносин нараховується тільки одна пара прав й обов'язків, та складними;
- 4) за характером розподілу прав та обов'язків господарські правовідносини бувають односторонніми та двосторонніми;
- 5) за складом і ступенем конкретизації суб'єктів існують відносні та абсолютні господарські правовідносини;
 - 6) за об'єктом правовідносин – речові й зобов'язальні господарські правовідносини;
 - 7) залежно від конструкції, об'єктів і змісту господарські правовідносини поділяються на такі:
 - абсолютні речові;
 - абсолютно-відносні речові;
 - абсолютні господарські з веденням власної господарської діяльності;
 - відносні зобов'язальні господарські правовідносини (господарсько-управлінські, виробничо-господарські, внутрішньогосподарські);
 - немайнові абсолютні;
 - 8) за змістом вони можуть бути майнові та інші відносини, що виникають під час здійснення господарської діяльності, зокрема організаційно-господарської (саме так класифікує ст. 3 ГКУ господарські відносини);
 - 9) за характером господарських правовідносин виділяють правовідносини з виробництва й реалізації продукції, з надання послуг або виконання робіт;
 - 10) за взаємним становищем суб'єктів господарських правовідносин вони поділяються на горизонтальні та вертикальні;
 - 11) за сферою дії господарські правовідносини класифікують на внутрішньогосподарські й міжгосподарські;
 - 12) за галузями господарювання виділяють такі правовідносини:
 - у галузі промисловості;
 - у галузі сільського господарства;
 - у галузі транспорту;
 - у галузі капітального будівництва;
 - у галузі приватизації;
 - у сфері антимонопольного регулювання;
 - у сфері зовнішньоекономічної діяльності;
 - у банківсько-фінансовій сфері.

Україна на сьогодні є єдиною країною серед 15 країн, що утворилися на основі республік колишнього СРСР, яка поряд із ЦК має окремий ГК. Наявність ГКУ є першим кроком на шляху вирішення протиріч у сучасних глобалізаційних процесах. Саме ГКУ регулює відносини за участі комерційних і неприбуткових суб'єктів господарювання в усіх сферах економіки України. На основі норм ГКУ та спеціального господарського законодавства визначаються права й обов'язки учасників господарських договірних і позадоговірних відносин. Саме положення господарських договорів і нормативно-правових актів, що спираються на норми ГКУ, є відправною точкою під час прийняття рішення господарськими судами під час вирішення господарських спорів. Існування кодексу матеріального права зазвичай вважається необхідною запорукою для ефективної реалізації норм кодексу процесуального права.

Складно уявити ситуацію, за якої в країні існував би кримінально-процесуальний кодекс, проте був відсутній кримінальний. Однак чомусь нормою для нашої держави була ситуація, коли за наявності Арбітражного процесуального кодексу України (пізніше – Господарського процесуального кодексу України) не було Господарського кодексу України.

На сьогодні в більшості країн Європи діють господарські кодекси. Частково відрізняються вони між собою предметом регулювання й назвою. Так, у ФРН діє Торговий кодекс; в Австрії – Підприємницький кодекс і Кодекс корпоративного управління; у Чехії й Словаччині – Торговий кодекс Чехії та Торговий кодекс Словаччини (у ЧСР діяв Господарський кодекс); у Франції – Торговий (Комерційний) кодекс; у Польщі, Монако, Іспанії, Португалії й деяких інших європейських країнах – торгові кодекси. Є відповідні кодекси й у багатьох неєвропейських країнах. А отже, аргумент окремих цивілістів про те, що через наявність ГКУ правова організація України не відповідає європейським і світовим стандартам, не витримує критики.

Викладене зумовлює необхідність подальшого вдосконалення господарського законодавства, яке б адекватно відображало явища, що відбуваються в процесі розвитку ринкових відносин в економіці.

При цьому мова може йти, на нашу думку, про два головні напрями вдосконалення господарського законодавства:

1) удосконалення норм ГКУ шляхом:

– уникнення невиправданого дублювання в ГКУ положень ЦКУ, якщо це не викликано особливостями правового регулювання певних господарських відносин;

– розширення сфери правового регулювання господарських відносин нормами ГКУ (у тому числі через вилучення норм господарсько-правового спрямування із чинного ЦКУ та включення їх до ГКУ) як акта прямої дії;

– максимально можливого скорочення кількості актів чинного законодавства;

2) удосконалення норм актів чинного господарського законодавства шляхом:

– приведення їх у відповідність до положень ГКУ;

– врахування норм ГКУ під час розробки та прийняття нових законопроектів.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV (станом на 20 вересня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (станом на 12 серпня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

3. Шевченко Я.М. Поняття приватного права як виду правопорядку, заснованого на ринковій організації економіки / Я.М. Шевченко // Методологія приватного права: стан та перспективи розвитку : зб. матер. II міжнар. наук. практ. конф. (м. Київ, 22–23 травня 2009 р.) / ред. кол. О.Д. Крупчан (голова), Н.С. Кузнєцова, Я.М. Шевченко та ін. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. – С. 29–34.

4. Мамуток В.К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственно-правовой мысли в суверенной Украине : [научный доклад] / В.К. Мамутов. – Донецк : Б. в., 2004. – 356 с.

5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://m.pidruchniki.com/1584072046113/pravo/tsivilne_pravo_ukrayini.
6. Щербина В.С. Господарське право : [підручник] / В.С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 527 с.
7. Кодекс торгівельного мореплавства України : Закон України від 23 травня 1995 р. № 176/95-ВР (станом на 11 серпня 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80>.
8. Щербина В.С. Актуальні проблеми господарського права / В.С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 392 с.
9. Мамутов В.К. Повніше використовувати техніко-юридичні засоби удосконалення законодавства / В.К. Мамутов // Право України. – 2008. – № 2. – С. 3–8.
10. Халфіна Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфіна. – М. : Юридическая литература, 1974. – 421 с.
11. Вінник О.М. Господарське право : [навчальний посібник] / О.М. Вінник. – К. : ВАВ «Правова єдність». – 766 с.
12. Знаменський Г.Л. Господарський механізм і право / Г.Л. Знаменський. – К. : Наукова думка, 1998. – 160 с.
13. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини : [монографія] / О.П. Віхров. – К. : Слово, 2008. – 512 с.